

INHOUD

Wat kun je verwachten van deze aantekeningen bij het webinar over Ruth?

1. Je vindt hier allereerst een samenvatting van webinar 2 in de serie *Met Ruth op weg naar Pinksteren*, over het boek Ruth in gesprek met oudtestamentische teksten.
2. Daarnaast krijg je een aantal praktische suggesties en tips om met Ruth aan de slag te gaan, in verkondiging, bijbelstudie, en op andere manieren.
3. Tot slot vind je een literatuurlijstje bij het webinar.

Bij het boek Ruth stellen we ook een document met vertaalaantekeningen beschikbaar.

1. SAMENVATTING WEBINAR 2: HET BOEK RUTH IN GESPREK MET OUDTESTAMENTISCHE TEKSTEN

In het boek Ruth komen vijf lijnen samen vanuit alle kanten van het Oude Testament. Als je ziet hoe bestaande Bijbelse thema's en tradities in het boek Ruth verwerkt worden, krijgt het verhaal ook een veel diepere en rijkere betekenis.

(1) Het verhaal van Ruth trekt de lijn van Genesis door, de verhalen over Abraham, Rebekka, Rachel en Lea, Juda en Tamar

Ruth 1:1 verwijst met 'hongersnood' en 'ergens als vreemdeling gaan wonen' naar de verhalen over Abram (Genesis 12:10) en Jakob en zijn zonen (Genesis 47:4).

Aan het slot, in Ruth 4, verwijzen de oudsten in de poort in hun gelukwens voor Boaz expliciet naar Genesis, naar Rachel en Lea (zie Genesis 29-30) en naar Juda, Tamar en Peres (Genesis 38). De verwijzingen zijn veelzeggend. Net als bij Ruth (4:12) wordt over Lea en Rachel expliciet verteld dat God hun zwangerschap mogelijk maakte. En Boaz en Ruth sluiten net zo'n huwelijk (nl. een zwagerhuwelijk) als waarover Genesis 38 gaat – al zijn de verhalen elkaars tegengestelden.

Peres, de oudste zoon van de tweeling van Tamar en Juda, staat aan het begin van de geslachtslijn die via Boaz loopt naar David (Ruth 4:18-22). Zo gaat het verhaal van Ruth expliciet verder op het punt waar Genesis stopt! De draad wordt opgepakt en door gesponnen – tot aan David. De manier waarop de geslachtslijn wordt aangeduid in Ruth 4, volgt bovendien de terminologie van Genesis.

Dat het verhaal van Ruth op deze manier aansluit bij de Genesis-verhalen over de oorsprong van Israël, is bewust. Ruth wordt vergeleken met Abraham. Net als hij verliet zij haar geboorteland en haar familie om te gaan wonen in een land dat haar onbekend was. En net als Abraham ging zij in trouw aan Israëls God.

Er zijn veel parallellen tussen het verhaal van Ruth en Genesis 24. Dat verhaal vertelt over Rebekka, die door Abrahams knecht wordt gevonden, en die bereid is om mee te gaan naar een ander land om de vrouw van Isaak te worden. Genesis 24 vertelt het zo, dat Rebekka als het ware in de voetsporen van Abram treedt. En op een vergelijkbare manier wordt Ruth getypeerd.

De gedachte achter deze eerste lijn vanuit Genesis is: deze Moabitische vrouw hoort volledig thuis in Israël.

(2) Het verhaal van Ruth legt een verbinding met de Rechters aan de ene kant en met David, dus de koningentijd aan de andere. Het verbindt Rechters met 1 Samuel

Terwijl de openingswoorden van het boek Ruth verwijzen naar de tijd dat de Rechters het volk leidden, noemen de slotwoorden David als de nakomeling van Obed, de zoon van Ruth en Boaz. Zo legt het verhaal van Ruth een brug tussen de tijd van de Rechters en die van de koningen.

Dat de familie over wie het verhaal gaat iets met David te maken heeft, kan de goede verstaander al in Ruth 1:2 opmerken. Elimelech en zijn gezin heten daar 'Efratieten uit Betlehem in Juda'. Dit is een link naar 1 Samuel 17:12: 'David was de zoon van die Efratiet uit Betlehem in Juda, die Isai heette.' Zo heeft het verhaal van Ruth vanaf het begin een koninklijk tintje!

Ook de Rechters, in 1:1, zijn niet alleen een historisch decorstuk. In Ruth 2:1 wordt Boaz getypeerd in termen die zo uit het boek Rechters lijken te zijn gekomen: een *'isj gibbor chajjiel*. Het doet denken aan de typering van Gideon en Jefta als dappere helden, of aan de dappere mannen en moedige krijgslieden die de verhalen van Rechters bevolken. Het mooie is: het boek Ruth zet daar een heel ander type moed en heldhaftigheid tegenover. De moed om *chèsèd* te betonen, om meer te doen dat van je wordt verwacht en meer te doen dan het vereiste. De moed om goed te zijn voor anderen ongeacht de kosten – dát is de heldhaftigheid die het verhaal van Ruth naar voren brengt.

(3) Wetsregels uit de Tora spelen een rol in het verhaal van Ruth

De derde lijn betreft alle wetsregels die in het boek Ruth op de voorgrond (het losserschap) of op de achtergrond (het aren lezen, het zwagerhuwelijk) een rol spelen.

(a) Aren lezen

De regels van het aren lezen staan in Deuteronomium 24:19, Leviticus 19:9-10 en Leviticus 23:22. Deze teksten schrijven voor: laat de randen van je veld staan en laat de restjes liggen, voor de armen, de weduwen en de vreemdelingen. Ruth en Naomi horen bij deze groep die bescherming nodig heeft. Het is dit recht om aren te rapen van het land waarvan Ruth gebruik maakt om te overleven samen met haar schoonmoeder.

Maar opvallend: wat Boaz doet (in Ruth 2) gaat een stap verder dan wat hij verplicht is te doen: Hij biedt Ruth te drinken; hij biedt haar te eten, en geeft zijn mannen opdracht om extra koren voor haar op het land te laten liggen.

(b) Zwagerhuwelijk

De regel wordt beschreven in Deuteronomium 25:5-10. Dit regel schrijft voor dat als een man sterft en hij geen kind heeft, zijn broer (als die nog niet getrouwd is) de verplichting heeft te trouwen met de weduwe om bij haar een kind te verwekken, dat de naam van zijn overleden broer zal doen voortleven. De broer kan eventueel weigeren al is dat een schande. Als hij weigert, is de weduwe vrij van haar verplichtingen t.o.v. haar overleden man.

Het werkwoord *jabam*, 'de zwagerplicht vervullen', komt verder alleen nog voor in Genesis 38, het verhaal over Juda en Tamar. Dat verhaal gaat over onwil om de zwagerplicht te vervullen: eerst weigert Onan, daarna weigert Juda om zijn derde zoon, Sela, aan Tamar af te staan. Tot slot verleidt Tamar Juda zelf door een list. De oudste van de tweeling die ze van hem krijgt, Peres, is de stamvader van de lijn die via Boaz loopt naar David.

Ruth 4 legt expliciet een link met Genesis 38. Maar ook in Ruth 1-3 vind je toespelingen op het zwagerhuwelijk. Eerst in 1:11-13, waar Naomi ernaar verwijst zonder het expliciet te noemen. En vervolgens in Ruth 3: daar ligt de parallel met het verhaal van Tamar en Juda voor het grijpen, in beide gevallen een privé ontmoeting van een vrouw met een man die door list tot stand komt.

Als je de eerste verzen van Ruth 3 leest, denk je al snel aan een verleidingsscène. Zo is het vervolg van het verhaal, de ontmoeting op de dorsvloer, ook vaak uitgelegd. Toch lijkt dat nou net niet de pointe van Ruth 3 te zijn. Alles loopt anders in die nachtelijke ontmoeting. Ruth doet een beroep op Boaz' losserschap. Ze komt met eigen tekst, die haar niet door Naomi is ingefluisterd. En Boaz legt haar beroep op hem uit als een blijk van *chèsèd* – een blijk van trouw aan haar schoonmoeder en overleden man. Waar het in Genesis 38 draait om onwil van de kant van de mannen, draait het in Ruth om bereidwilligheid en trouw.

(c) Losserschap

Deze regel staat beschreven in Leviticus 25, zie met name 25:25. Het losserschap wordt in het boek Ruth expliciet genoemd. Het begint in Ruth 2:20, als Ruth terug is van haar eerste dag op het land van Boaz. Naomi vertelt haar dan over Boaz dat 'hij een naaste verwant van ons is; de man is een van onze lossers'. De tweede keer dat de term valt, is wanneer Ruth op de dorsvloer Boaz aanspreekt: 'Laat mij bij u schuilen, want u bent de lossers.' Vanaf dat moment wordt 'lossers' het kernwoord van het verhaal. Wat doet een lossers? Hij kan de grond loskopen of vrijkopen die een verarmd familielid tijdelijk heeft moeten verkopen, om te voorkomen dat die voor de familie verloren gaat. Als lossers kan een (mannelijk) familielid optreden: een broer, oom, neef of andere verwant. Zo iemand is Boaz dus ook.

Toch is er iets gek. Ruth vraagt Boaz met een beroep op het losserschap om haar tot vrouw te nemen. Maar in de Bijbelse wetten hebben het losserschap en de zwagerplicht niets met elkaar te maken. Het losserschap is iets van de brede familiekring. De zwagerplicht is een zaak van broers binnen een gezin. Toch gaat Boaz er positief op in. Hij prijst Ruth om dit voorstel en noemt het een toonbeeld van *chèsèd*. Het enige probleem is dat er een andere lossers is, een nadere verwant die voorgaat.

In Ruth 4, in de stadspoort van Betlehem, volgt weer een verrassing: het gaat over een stuk land dat wordt verkocht. Dat klopt precies met de taak van de lossers volgens Leviticus 25, maar in het verhaal van Ruth komt het uit de lucht vallen. Boaz confronteert de andere lossers met zijn plicht of recht om het stuk land 'van onze broeder Elimelech' te kopen. De man verklaart dat hij dat zal doen.

Vervolgens laat Boaz hem weten dat Ruth als het ware bij de verkoop zit inbegrepen. Deze koop draait ook om haar en om haar overleden man. Het kind dat Ruth krijgt zal de naam van de overledene dragen en zal later het gekochte land erven.

Nadat de eerste lossers is afgehaakt, verklaart Boaz wat hij zal doen: hij zal de akker kopen en trouwen met Ruth. Het doel is om, via nageslacht, de naam van de overledene levend te houden, op zijn land.

Zo worden in het verhaal het losserschap en het zwagerhuwelijk op een unieke manier met elkaar verbonden. Nergens in de wetten gebeurt dat, nergens elders in het Oude Testament.

Het zijn niet zomaar twee wetten die hier verbonden worden. Het draait in Ruth 4 om het land, het erfdeel, en om het nageslacht, de naam. Het ene wordt beschermd door het losserschap, het andere door het zwagerhuwelijk. Erfbezit en nageslacht zijn precies de twee componenten van Gods belofte aan Abraham. Zo verwijst het verhaal van Ruth naar de twee grote onderdelen van Gods belofte: landbezit en nageslacht. De wetten die dit moeten garanderen klinken mee in het verhaal én worden creatief met elkaar verbonden.

Natuurlijk is het Boaz die deze twee wetten met elkaar verbindt in Ruth 4, in de stadspoort. Zo bezorgt hij die eerste lossers een flinke verrassing. Toch is Boaz niet de eerste die deze verbinding legt. De eerste die dit doet is Ruth, in 3:9, met haar beroep op Boaz: 'Laat mij bij u schuilen, want u bent de lossers'. Het is een huwelijksaanzoek met een beroep op het losserschap noemen, en daarmee een vorm van zwagerhuwelijk. Het is dus Ruth, een Moabitische vrouw, die twee wetsregels met elkaar verbindt en daarmee de weg van *chèsèd* wijst!

(4) Teksten over Moabieten; in het bijzonder over Moabitische vrouwen en gemengde huwelijken als probleem

In het boek Ruth gaat het tweemaal over een vreemdeling. In Ruth 1 wordt verteld dat Elimelech samen met zijn gezin als *geer* ging wonen in Moab. Een *geer* is een erkende vreemdeling met rechtsbescherming. Ruth noemt zich, in hoofdstuk 2, tegenover Boaz, een *nochrifja*, een vreemdeling. Maar een *nochrifja* heeft die erkende status niet. Het is iemand die er niet bij hoort. Het is een term die in het Oude Testament vaak een negatieve bijklank heeft.

Het OT is veelal negatief over *nochrifja's*, buitenlandse vrouwen. Het bekendste voorbeeld is koning Salomo (1 Koningen 11:1-8). Ook Moab wordt hier negatief genoemd. Het zijn de buitenlandse vrouwen, zoals die uit Moab, die ervoor zorgden dat Salomo vreemde goden ging vereren en God ontrouw werd. Even negatief is wat we lezen in Ezra 10 en Nehemia 13, teksten die gaan over de situatie in Juda na de ballingschap. Veel Judeeërs trouwden met vrouwen van andere volken. Als Ezra daar achter komt, is hij woedend. Op last van Ezra worden alle buitenlandse vrouwen en hun kinderen weggestuurd. Nehemia trekt nog feller van leer (Nehemia 13). Hier treedt Nehemia streng op tegen de situatie waarin Judese mannen met buitenlandse vrouwen, onder meer Moabitische vrouwen, zijn getrouwd.

Tot slot zijn er twee teksten in de Tora die een negatieve visie op Moab, en specifiek op Moabitische vrouwen, ondersteunen. Deuteronomium 23:4-7 verordent dat Moabieten buitenstaanders moeten blijven, want ze hebben in de woestijn Israël voedsel en water geweigerd en bovendien de ziener Bileam ingehuurd om Israël te vervloeken. En in Numeri 25:1-5 lees je dat wat Bileam niet lukte, de Moabitische vrouwen wél lukte: Israël in de problemen brengen. Ze verleidden Israëlitische mannen om een afgod te vereren en dat leidde tot een grote woede bij God tegen zijn eigen volk.

Kortom: buitenlandse vrouwen, zeker die uit Moab, hebben een slechte reputatie: ze verleiden je tot zonde, tot afgodendienst. En Moabieten kunnen niet tot Israël als religieuze gemeenschap behoren. Nu gaat het boek Ruth nergens expliciet op deze teksten in. Toch refereert het aan deze negatieve lijn, doordat Ruth consequent 'de Moabitische' wordt genoemd en doordat zij zichzelf uitdrukkelijk

omschrijft als *nochrijja*, uitgerekend tegenover de man met wie ze later zal trouwen. Het boek Ruth bedrijft geen polemieek met de genoemde teksten, maar zet er een tegenverhaal naast.

De Moabieten weigerden Israël voedsel en water (Deut. 23), maar Elimelech en zijn gezin krijgen in Moab te eten en te drinken. En eenmaal in Betlehem zorgt de Moabitische vrouw voor eten voor haar Israëlitische schoonmoeder. De Moabitische vrouwen verleiden je tot het vereren van afgoden. Maar deze Moabitische vrouw zweert trouw aan Israëls God nog voor ze het land Israël binnenkomt. Moabitische vrouwen brengen Gods vloek over je; maar Ruth wijst, met haar *chèsèd*, de weg van Gods zegen. Moabitische vrouwen lieten Salomo de fout in gaan. Maar zonder deze Moabitische vrouw was Salomo er nooit geweest! Zo worden alle verwijten ten positieve omgekeerd.

(5) Profetisch ideaal van Israël open voor 'toetreders' uit de volken

Tot slot de vijfde lijn. Het boek Ruth nodigt je uit om Israël wat opener te zien dan in bijvoorbeeld Ezra 10 en Nehemia 13 het geval is. Ruth staat daarin niet alleen. Een tekst die een vergelijkbaar beeld neerzet is Jesaja 56:1-8. Het gaat in deze tekst over de vreemdeling die zich met de Heer heeft verbonden. Een betere omschrijving voor Ruth vind je niet. Die vreemdeling moet niet zeggen: ik ben maar een buitenstaander. Nee, de vreemdeling die zich met de Heer heeft verbonden, hoort er helemaal bij ook in religieus opzicht; God noemt zijn eigen tempel: 'Huis van gebed voor alle volken'. En zie ook vers 8: 'Ik breng er nog meer bijeen dan al bijeengebracht zijn.' Dit moet wel betekenen dat God ook mensen uit andere volken wil bijeenbrengen om bij Hem en bij zijn volk te horen. Als je Ruth leest in het licht van Jesaja 56 is het verhaal een opmaat naar Pinksteren. Het bijeengebracht worden van mensen uit de volken is ook in het Oude Testament een thema. En Ruth speelt daarin een glansrol.

Conclusie

Het boek Ruth voert een levendig gesprek met teksten en tradities uit het Oude Testament en vertelt tegelijk een uniek verhaal. Ruth wordt verbonden met de groten van Israël, met Abraham en David, de lijn vanuit Genesis wordt doorgetrokken en tegenover de Rechters wordt een ander soort moed getoond, de moed om te leven volgens *chèsèd*, waarin je verder gaat dan je volgens de regels verplicht bent. Die regels klinken mee in het verhaal, en het is Ruth die in haar verzoek aan Boaz het zwagerhuwelijk en losserschap ineenschuift. Zo legt zij, de Moabitische, een link tussen de twee grote beloftes van God – landbezit en nageslacht – die beide om bescherming vragen. Deze vreemdeling doorbreekt alle vooroordelen, ze kiest voor Israëls God, ze zoekt het goede en is trouw. Het enige waartoe ze ons wil verleiden is om haar te volgen op de weg van *chèsèd*.

2. AAN DE SLAG MET RUTH

Suggesties voor de verkondiging

Het tweede webinar over Ruth bevat veel aanknopingspunten voor de verkondiging. Elk van de vijf lijnen zou daarin kunnen worden uitgewerkt.

Bij de lijn vanuit Genesis zou je kunnen inzoomen op de parallel tussen Ruth en Abraham. Het gaat dan om ze keuze voor God, om het verlaten van je eigen land en je verwanten, en de zegen van de HEER. Daarbij is het bijzonder dat de twee elementen uit de zegen voor Abraham – nageslacht en landbezit – in Ruth terugkeren. Wat betekent het dat Ruth, een Moabitische vrouw die vol overtuiging kiest voor Israël en Israëls God, op één wordt geplaatst met Abraham?

Bij de tweede lijn (Rechters; David) zou je kunnen inzoomen op het ideaal van moed, heldhaftigheid, mannelijkheid en leiderschap. Boaz is bepaald geen held zoals Gideon of Jefta. Het verhaal van Ruth vult moed en heldhaftigheid op een nieuwe manier in. Niet met wapens, maar langs de weg van *chèsèd*, het goede doen, trouw betonen, verder gaan dan je verplicht bent, in verbinding met anderen. Het mooie is, dat Ruth daarin Boaz de weg wijst. Zij zet de toon. Zij is het lichtende voorbeeld van *chèsèd*, dat door Boaz wordt gevolgd. Het boek Ruth predikt geen revolutie: de sociale (patriarchale) verhoudingen blijven intact; maar daarbinnen wordt een andere weg gewezen. Je zou mogen zeggen: de vrouwelijke weg, waardoor het leven tot bloei komt.

De derde lijn vraagt om de nodige uitleg, maar levert ook veel op. Het Oude Testament kent de regel van het zwagerhuwelijk, om het doorgaan van de familielijn te garanderen, ook als een man is gestorven. En de regel van lossing, om verarmde familieleden de helpende hand te reiken. In Ruth 4 worden die twee regels verbonden – hoewel ze in de Tora helemaal losstaan van elkaar. Vanuit de belofte aan Abraham (landbezit en nageslacht) zijn die twee dingen toch logisch met elkaar verbonden. Boaz doet dat in de poort, tot verrassing van de eerste lossier. Maar Boaz volgt daarin Ruth. Met haar verzoek op de dorsvloer (3:9) verbindt zij als eerste deze twee wetsregels. Dat werpt een heel nieuw licht op de ontmoeting op de dorsvloer. Wat op het eerste gezicht begint als een klassieke verleidingsscène (en bedenk: dat is volgens het OT dé specialiteit van Moabitische vrouwen!) loopt uit op een nieuwe inzicht in deze twee Toraregels.

De vierde lijn gaat over vooroordelen. De 'vreemde vrouw' komt er in de Bijbel niet goed af. Maar Ruth vormt daarop de uitzondering. Wellicht de uitzondering die de regel doet kantelen? Het kan ook anders, wil dit verhaal ons leren. Juist een vreemde, een buitenstaander, kan de sleutel vormen tot een nieuwe toekomst, in dit geval voor Naomi. Niet Ruths herkomst is bepalend, maar haar daden van *chèsèd*, trouw.

Tot slot: wie Ruth wil lezen in het licht van Pinksteren, kan aanknopen bij Jesaja 56:1-8. Dit lijkt haast een profetische en poëtische verwerking van het verhaal van Ruth te zijn (al gaat het hier weer over een vreemdeling in mannelijke termen, maar inclusief bedoeld). Wie zich verbindt met de HEER en zich daarnaar gedraagt, krijgt een plek in Israël.

Tips voor liederen

<https://kerkliederwiki.nl/Ruth>

https://kerkliederwiki.nl/Liedboek_2013/Bijbelregister/Ruth

Tips om te luisteren

Stef Bos, Lied van Ruth "My land is jou land"

- Songtekst https://www.stefbos.nl/page/Liedteksten/detail/1827/Lied_van_Ruth
- Video's (gezongen door Stef Bos en gezongen door Tabitha)

<https://www.youtube.com/watch?v=gSplk3cmdNA>

<https://www.youtube.com/watch?v=0O6gmzmYOXY>

Bijbelstudie voor gemeenteleden

Het NBG heeft speciaal voor de NBV21 een Bijbelstudie laten maken over Ruth: *Laat mij niet los. Een bijbelstudie bij Ruth in de NBV21.* Een uitgebreide Bijbelstudie met gespreksvragen, gratis te downloaden op <https://nbv21.nl/kerken>, of direct naar: https://nbv21.s3.eu-central-1.amazonaws.com/2021/11/21097-Bijbelstudie-bij-Ruth_def.pdf.

Vreemdelingen in de Bijbel

Meer lezen over thema 'vreemdelingen in de Bijbel'? Zie het boekje *Ballingen, burenen en buitenlanders* op [debijbel.nl](https://debijbel.nl/wereld-van-de-bijbel/ontdek-en-ervaar/ballingen-buren-en-buitenlanders): <https://debijbel.nl/wereld-van-de-bijbel/ontdek-en-ervaar/ballingen-buren-en-buitenlanders>.

Materiaal voor kinderen en de kinderdienst

Ruth en Naomi In dit materiaal staat Ruth 1:6-11 en 1:14-22 centraal: Ruth kiest ervoor om met haar schoonmoeder Naomi mee te gaan en bij haar te blijven.
<https://debijbel.nl/bijbelbasics/programmas/122>

Ruth en Boaz In dit materiaal staat Ruth 3:7-14 en 4:1-8 en 4:13-16 centraal: Ruth vraagt Boaz of hij met haar wil trouwen, zodat hij voor haar en Naomi kan zorgen. Boaz trouwt met Ruth, en neemt daarmee de zorg voor Ruth en Naomi op zich.
<https://debijbel.nl/bijbelbasics/programmas/123>

3. LITERATUUR (GEBRUIKT BIJ DE WEBINARS OVER RUTH)

Irmtraud Fischer, *Rut*, Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament, Freiburg/Basel/Wenen 2001.¹

Yoo-Ki Kim, 'The Agent of *hesed* in Naomi's Blessing (Ruth 2,20)' in: *Biblica* 95/4 (2014), 589-601.

Marjo Korpel, 'De oorsprong van het boek Ruth' in: *Met Andere Woorden* 41/1 (2022), 22-33 (zie <https://debijbel.nl/bericht/de-oorsprong-van-het-boek-ruth>).

Marjo Korpel en Heleen Zorgdrager, 'Ruth in de NBV21' in: *Met Andere Woorden* 40/2 (2021), 29-33 (zie <https://debijbel.nl/bericht/ruth-in-de-nbv21>).

Baruch A. Levine, 'On the Concept *Hesed* in the Hebrew Bible' in: *The Living Pulpit* 2013 (Fall), 6-8.

Jennifer M. Matheny, 'Ruth in Recent Research' in: *Currents in Biblical Research* 19/1 (2020), 8-35.

Jack M. Sasson, *Ruth. A New Translation with a Philological Commentary and a Formalist-Folklorist Interpretation*, Baltimore/Londen 1976.

Jeremy Schipper, *Ruth. A New Translation with Introduction and Commentary*, The Anchor Yale Bible, New Haven/Londen 2016.

Anne-Mareike Wetter, "On Her Account": Reconfiguring Israel in Ruth, Esther, and Judith, *Library of Hebrew Bible/Old Testament Studies*, Londen 2015.

Klaas R. Veenhof, 'Ruth en Boaz Over lossing en zwagerhuwelijk' in: *Met Andere Woorden* 41/1 (2022), 34-45 (zie <https://debijbel.nl/bericht/ruth-en-boaz>)

Klaas R. Veenhof, 'Vreemdelingen in de wereld van de Bijbel' in: *Uw volk is mijn volk: Ontmoet de vreemdeling in de Bijbel*, Haarlem 2016.

Gerda de Villiers, 'The Pentateuch and its Reception in the Book of Ruth: Constructing Israelite Identity' in: *Zeitschrift für Altorientalische und Biblische Rechtsgeschichte / Journal for Ancient Near Eastern and Biblical Law* 24 (2018), 307-320.

Louis B. Wolfenson, 'Implications of the Place of the Book of Ruth in Editions, Manuscripts, and Canon of the Old Testament' in: *Hebrew Union College Annual* 1 (1924), 151-178.

¹ Dit was een hoofdbron voor de eerste twee webinars. Een schitterend commentaar, compleet, overtuigend, verrassend, een aanrader.